

FELSEFE DÜNYASI

2008/1 Sayı: 47

YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR

ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Necati ÖNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu
Prof. Dr. Necati ÖNER
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Doç. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Doç. Dr. İsmail KÖZ

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S INDEX ve
TÜBİTAK /ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ
P.K. 21 Yenışehir / ANKARA
Tel&Fax: 0.312 231 54 40

Fiyatı: 15 YTL (KDV Dahil)

Banka Hesap No:
Vakıfbank Kızılay Şubesi: 00158007288336451

Dizgi ve Baskı
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
OSTİM Örnek Sanayi Sitesi 1. Cad. 358. Sk. No: 11 Y.Mahalle / ANKARA
Tel: 0.312 354 91 31 (Pbx) • Fax: 0.312 354 91 32

KIYASIN DEĞERİ TARTIŞMASI

Nazım HASIRCI*

Giriş

Bilindiği gibi klasik mantığı ilk defa sistemli hale getiren Aristoteles (M.Ö. 384-322)'tir. Aristoteles mantığa dair yazdığı kitaplarında, bu ilmin temel meselelerini ortaya koymuş ve açıklığa kavuşturmuştur. Ondan sonraki dönemde, mantığın konularına bazı eklemeler yapma, konularının sıralamasını değiştirme ve daha detaylı araştırmalar ortaya koyma gibi gelişmeler kaydedilmiş olmakla birlikte, Aristoteles'in mantığa dair belirlediği genel çerçeve bozulmamış günümüze kadar da bu şekilde kullanıla gelmiştir.

Mantıkta asıl amaç akıl yürütme metoduyla, bilinenden yola çıkarak bilinmeyen yeni bir bilgiye ulaşmaktır. Ancak mantuki metotla ulaşılan bilginin tutarlı, geçerli ve zorunlu olması gerekir. Zorunluluk önceki bilgilerin bir takım zihinsel işlemlere tabi tutularak, belli kurallara ve bir sıraya göre yerleştirilerek elde edilmesine bağlıdır. Zira her akıl yürütme geçerli sonuç vermediği gibi çözümünü güç yanlışlara da sevk edebilir. İşte mantığın görevi, söz konusu kuralları ortaya koymak suretiyle zihnimizin akıl yürütme işleminde hata yapmasını önlemektir. Bu nedenle mantığa, ilim elde etmede kanuni bir alet, ilimlerin ölçüsü gibi isimler verilmiştir.

Mantık kısaca belirttiğimiz özelliklerinden dolayı, kurulduktan hemen sonra çok hızlı bir şekilde yayılmıştır. Felsefeyle meşgul olanların çoğu mantığın gerçekten faydalı bir ilim olduğuna inandıklarından, bazıları da zararlı olduğunu düşünüp çürütme gereği duyduklarından onu öğrenme ihtiyacı hissetmişlerdir. Biz bu çalışmada ikinci grubu ele alıp kıyasın değeriyle ilgili görüşlerini inceleyeceğiz. Aynı bir çalışma gerektirdiğini düşündüğümüz Müslümanların konuya yaklaşımını ise kapsam dışı tutarak, çalışmamızı yalnızca batılıların kıyas değerlendirmesi ile sınırlı tutacağız. Bu değerlendirmeleri gereği gibi ortaya koymak için önce kıyasın ana hatlarını belirtmek istiyoruz,

1. Kıyas

Mantık genel olarak terim, önerme ve akıl yürütme şeklinde üç bölümden meydana gelir. Mantıkta, terimlerin bir araya getirilmesi ile önermeler elde edilir, önermelerle de akıl yürütmeler yapılır. Akıl yürütme işlemi ise tümenden gelim, tüme varım ve analogi olmak üzere üçe ayrılır. Tümenden gelimin en mükemmel şekli kıyas olup klasik mantığın bel kemiğini teşkil eder. Aristoteles kıyası şöyle tanımlar: "Kıyas bir sözdür ki, kendisine, bazı şeylerin konulmasıyla, bu konulan şeylerden başka bir şey, sadece bunlar dolaşısıyla zorunlu olarak çıkar."¹ Bu tanıma göre kıyasta birden fazla öncül dediğimiz önerme bulunmalı, bunlardan da zorunlu olarak sonuç önermesi elde edilmelidir. Sonuç öncüllerin aynısı ya da eş anlamlısı olmamalıdır. O halde kıyasa, doğru kabul edilen öncüllerden belli bir ilişkiye dayanarak sonucun zorunlu olarak çıkartıldığı bir akıl yü-

* Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, nhasrc@hotmail.com

¹ Aristoteles, *Birinci Analitikler*, çev. H.R. Atademir, İstanbul 1996, s. 5.

rütme türü² demek mümkündür.

Her kıyas iki öncül bir sonuç olmak üzere üç önermeden, yine büyük-küçük ve sonuç olmak üzere de üç terimden meydana gelir. Kıyasta küçük terim orta terime, orta terimde büyük terime bağlı olarak akıl yürütülür. Büyük terim en genel terim olup, diğer iki terimi ya tamamen kapsar ya da hiç kapsamaz. Kıyas bu özelliğiyle “ya hep ya hiç” (*dictum de omni ei nullo*) prensibine dayanır. Ya hep ya hiç prensibi, ‘bütün için doğru olan parçaları için de doğrudur ya da tam tersi bütün için doğru olmayan parçaları için de doğru değildir’³ şeklinde tanımlanabilir. Bu durumda kıyasın, sonuç önermesindeki terimlerin kapsamı öncüllerdeki terimlerin kapsamını aşmadığı gibi, sonuçta elde edilen bilgi de öncüllerde var olan bilgilerden daha genel olamaz.

Kıyas orta terimin bulunduğu yere göre dört şekle ayrılır ve her birinin farklı sayıda geçerli modları vardır. Orta terim, büyük öncülde konu küçükte yüklem olursa birinci, her iki öncülde de yüklem olursa ikinci, iki öncülde de konu olursa üçüncü, büyük öncülde yüklem küçükte konu olursa dördüncü şekil meydana gelir. Kategorik kıyasta bir ve ikinci şekilde dört, üçüncüde altı, dördüncüde ise beş mod olmak üzere toplam on dokuz geçerli mod vardır. Ancak Aristoteles yalnızca ilk üç şekli yani on dört geçerli modu kabul etmiş, dördüncü şekil sonradan eklenmiştir.⁴

Kıyasın bilgi elde etmek için çok yaygın bir şekilde kullanılması, sıkı kurallara bağlı olması ve sonuç önermesinde ulaşılan bilginin içerik olarak öncüllerdeki bilgiyi aşmaması gibi durumlar, onun birçok eleştiriye maruz kalmasına yol açmıştır. Ayrıca kıyasın geçerliliğini kabul etmekle beraber, onun kullanılan dille çok yakın bir ilişki içerisinde olması ve Aristoteles’in belirlediği çerçevenin dışına çıkılamaması, mevcut şekliyle yetersiz olduğu, geliştirilmesi gerektiği şeklinde değerlendirilmesine de zemin hazırlamıştır. Bu eleştiriler sonucunda; (1) kıyasla hiçbir bilgi elde edilemeyeceği dolayısıyla ona ihtiyaç bulunmadığı, (2) kıyasın daha önceden bilinen bir sonucu ispatladığı bu nedenle de döngüsel olduğu ve (3) kıyasın şu haliyle hem yetersiz hem de karışıklıklara yol açtığı, bu nedenle geliştirilmesi ve sembolleştirilmesi gerektiği şeklinde görüşler ortaya çıkmıştır. Aşağıda bu görüşleri tartışacağız.

2. Kıyasa İhtiyaç Yoktur

Kıyasa yapılan bu yöndeki ilk eleştiri, Aristoteles’ten çok kısa bir süre sonra yaşayan ve Stoa Okulunun kurucusu Zenon’un öğrencisi olan Chios (Sakız Adası)’lu Ariston (m.ö. 300 civarı)’dan gelmiştir.

Bizim mantıkla yapacak hiçbir şeyimiz yok diyerek, mantığın tamamen kullanışsız olduğunu ileri süren⁵ Ariston, öğrenen kimseye bir fayda sağlamadığı, aksine zarar

² Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara 1986, s. 105; Doğan Özlem, *Mantık*, İstanbul 1999, s. 38.

³ Bkz. John Stuart Mill, *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*, London 1967, s. 114; Ralph M. Eaton, *General Logic*, New York 1931, s. 90; Hamdi Ragıp Atademir, *Aristo’nun Mantık ve İlim Anlayışı*, Ankara 1974, s. 115; İbrahim Emiroğlu, *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*, İstanbul 1999, s. 155; Nazım Hasırcı, “Kıyasta Ya Hep Ya Hiç Prensibi” *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı 43, Ankara Ekim 2006/1, ss. 84-96.

⁴ Bkz. Hüseyin Atay, *Mantıktaki Kıyasın Dördüncü Şekline Dair*, AÜİFD., c. XVI, Ankara 1968, ss. 35-65.

⁵ Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Ariston_of_Chios

verdiğinden dolayı mantıksal düşüncenin yasaklanması gerektiğini belirtir.⁶ Ariston'a göre, mantık, ne ruha bir erdem kazandırır ne de onu yüceltir.⁷ O, diyalektik akıl yürütmenin (kıyas) yapay bir şekilde oluşturulmuş örümcek ağı gibi olduğunu ve hiçbir şekilde kullanımının bulunmadığını düşünür.⁸ E. Zeller, Ariston'un mantık hakkındaki görüşlerini şöyle ortaya koyar:

"O (Ariston) faydadan çok zarar veren mantığı, ya faydasız olmanın yanında her şeye de bulaşan örümcek ağıyla veya yoldaki çamurla mukayese etti. O mantıkla meşgul olanları, deniz kabukları içerisine sarmalanmış bir lokmacık et uğruna büyük zahmetler çekerek ıstakoz yiyen insanlara benzetti. (Ona göre) sağ duyulu (convinced) akıllı insan, her türlü gelip geçici hevenden ve şüpheden kurtulmuştur. Keşfedilen mantığı çürütmek, kanıtlama yolundan daha ziyade aklın sağlıklı tavrıyla kolayca başarılabilir. O mantığın özel bir zorunluluğunun bulunmadığını hissetti. O aşırı ayrıntının felsefenin sağlıklı hareketini sağlıksız bir tarza dönüştüreceğini ileri sürdü."⁹

Böylece Ariston mantıksal akıl yürütmenin yani kıyasın, aşırı ayrıntılı olduğunu, faydadan çok zarar verdiğini, onun çok zahmetli bir süreç gerektirdiğini, bu yüzden geçerli bir şekilde akıl yürütmek ve düşünmek için kıyasa ihtiyaç bulunmadığını fitratın yeterli olduğunu ileri sürer.

Kıyasa ihtiyacı olmadığını ileri sürenlerden biri de Francis Bacon (1561-1626)'dır. Bacon, "Kıyas, bilimlerde keşif yapmak için hiçbir fayda sağlamaz. ... Kıyas, bilimlerin ilkelerine uygulanamaz. ... O halde bizim tek ümidimiz tüme varımdır,"¹⁰ diyerek kıyası eleştirmiş ve yerine tümevarımı koymuştur. Bacon tümevarım prensiplerini oluşturmak amacıyla *Novum Organum* isimli eserini yazmıştır.

Kıyasa ihtiyacı bulunmadığı yönündeki en önemli eleştiri ise kartezyen felsefenin kurucusu Rene Descartes (1591-1650) tarafından yapılmıştır. Descartes gençliğinde mantık, geometri ve cebirin kendi felsefi sitemini gerçekleştirmek için işine yarayabileceğini düşündüğünü belirttiikten sonra şöyle der;

"Fakat yakından inceleyince gördüm ki, mantık kıyasları ve başka bir sürü kuralları ile, yeni bir şey öğretmekten ziyade, belli şeyleri başkalarına açıklamak yahut da Lullus'un sanatı gibi bilinmeyen şey hakkında muhakemesiz söz söylemekten başka bir işe yaramıyor. Gerçi mantıkta pek doğru ve pek iyi bir çok kurallar varsa da aralarına bir çok zararlı ve gereksizleri de karışmıştır. Böylece, doğru ve iyileri zararlı ve gereksizlerden ayırt etmek yontulmamış bir mermer taşından Diana veya Minevra'nın heykeli çıkarılmaya kadar güçtür."¹¹

Descartes, ayrıca gerçeği arayanlar için mantığın hiçbir faydasının dokunmayacağını, onun sadece daha önceden bilinenleri bazen kolay bir şekilde anlatma konusunda

⁶ Sextus Empiricus, *Against the Logicians*, Edited by Richard Bett, Cambridge 2005, s. 5.

⁷ Wael B. Hallaq, "Introduction" *Ibn Taymiyya Against the Greek Logicians*, içinde, Oxford 1993, s. 40.

⁸ http://www.fragrant-chios.com/info/people_ariston.php

⁹ Hallaq, *ay.*

¹⁰ Francis Bacon, *Novum Organum*, çev. Sema Önal Akkaş, Ankara 1999, s. 10.

¹¹ Rene Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, Ankara 1997, ss, 19-20.

yararlı olabileceğini söyler.¹²

Zikrettiğimiz bu eleştirilerin ortak noktalarını şöyle özetlemek mümkündür: Mantık dolayısıyla da kıyas yapay olup bilimsel faaliyette yeri yoktur. Kıyasta faydalı ve zararlı birçok kural birbirine karışmıştır hatta zararlılar faydalılardan daha fazladır, bu nedenle faydadan çok zarar verir. Onunla bilgi elde etmek çok zor ve sıkıcıdır, üstelik elde edilen bilgi de yeni bir bilgi değil bilinenleri başkalarına aktarma işlemidir. Dolayısıyla kıyasla bilimsel bir keşif yapılamaz. O halde verimsiz olan bu metotla ulaşılan bilgi, insana bir şey kazandırmadığı gibi çekilen zahmete de değmez.

Kıyasın yapay bir şekilde oluşturulduğu eleştirisinin yerinde olmadığını söylemek mümkündür. Aristoteles bu bilimi sistemleştirmeden önce de insanlar aklın ilkelerine göre düşünüyor, kıyas kurallarına uygun çıkarımlarda bulunuyordu. Bu durumun ilkel insanlar da bile mevcut olduğu bilinmektedir.¹³ Aksi takdirde o insanların düşünce ve felsefelerini anlama imkanımız olmazdı. Ayrıca aklın ilkeleri hiçbir şekilde a posteriori değil a prioridir. Kıyas bu ilkelere dayalı olarak temellendirilmiştir. O halde temeli a priori olan bir akıl yürütme nasıl yapay olabilir? Üstelik mantığı sistemleştirme çabası Aristoteles'ten çok öncelere, Hint ve Çin'e, Yunanda da Elea Okulu ve Sofistler'e kadar gitmektedir.¹⁴ Buna göre mantığı Aristoteles'in kendi zihninden yapay bir şekilde ürettiğini söylemek mümkün gözükmemektedir.

Kıyasta sonucun zorunlu bir şekilde çıkması en önemli meseledir. Bu nedenle mantıkta tümevarım ve analogiye çok fazla itibar edilmez. Sonucun zorunluluğu için de belli kurallar gerekmektedir. Bu kurallar çok kolay olmamakla birlikte, aşırı zor ve komplike de değildir, liselerde bile mantık dersinin öğretilmesi bunu göstermektedir. Kıyasın kuralları içerisinde zararlılarının bulunduğunu söylemek de çok makul değildir. Eğer böyle zararlı olanların varlığı iddia ediliyorsa tek tek gösterilmelidir. Fakat Ali Sedad'ın belirttiği gibi kıyasın kuralları yanlış bir şekilde kullanılabilir.¹⁵ Bu yanlış kullanım da ancak mantıkla engellenebilir, zira böyle bir yanlış kullanım, mantık kurallarını çiğneyerek yapılabilir. Ayrıca kuralların yanlış kullanımı kıyasın kendisinden değil kullanıcıdan kaynaklanmaktadır. Bu da kıyasın dışında olan bir durumdur.

Kıyasla yeni bir bilgiye ulaşılamadığı, verimsiz olduğu düşüncesine gelince: Bilindiği gibi kıyas, orta terimin büyük ve küçük terimleri birleştirilmesi veya birleştirememesi durumuna göre yapılır ve sonuç elde edilir. Kıyastan önce büyük terimle küçük terimin ilişkisi bilinmez, bu ilişkinin var olup olmadığı ancak orta terimin onları bir araya getirip sonuç olarak ifade edilmesiyle bilinir ki, bu da yeni bir bilgidir.¹⁶ Örneğin;

Bazı bilgisayarlar pahalıdır;

Her bilgisayar yararlıdır;

¹² Rene Descartes, *Aklın İdaresi İçin Kurallar*, İstanbul 1997, s. 50.

¹³ Bkz. Necati Öner, *Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi*, Ankara 1965; Hilmi Ziya Ülken, *Mantık Tarihi*, İstanbul 1942, ss. 9-10.

¹⁴ Ülken, *age.*, ss. 13-31.

¹⁵ Bkz. Ali Sedad, *Mizanu'l-Ukul fi'l-Mantık ve'l-Usul*, İstanbul 1303, s. 6; Gazali, *el-Kıstasü'l-Müstakim (Hak Yolcularının Miracı)*, İstanbul 1971, s. 58 vd.

¹⁶ Öner, *Klasik Mantık*, ss.168-169.

Bazı yararlılar pahalıdır.

Bu örnekteki küçük teriminin "yararlı" büyük terimde "pahalı" bulunduğu, önceden bilinmesi bir tarafa aralarında nasıl bir ilişki olduğu da bilinmez. Bu iki terim, orta terim "bilgisayar" vasıtasıyla birleştirilmiş, aralarında ilişki kurulmuş ve önceden bilinmeyen "Bazı yararlılar pahalıdır" şeklinde yeni bir sonuca ulaşılmıştır. O halde kıyasın yeni bir şey vermediği eleştirisinin çok sağlıklı olmadığı ve iyi niyetle de ileri sürülmediği söylenebilir.

Kıyasın keşif yapamadığı düşüncesinin de doğru olmadığını bilimin bugünkü durumu ortaya koymaktadır. Modern bilimin günümüzdeki seviyeye gelmesinin arkasında kıyasın bulunduğunu söyleyebiliriz. Gözlem ve deneye dayanan modern bilim kıyas metoduyla keşif yapmaktadır.¹⁷ Çünkü gözlem ve deney, "kuram yüklü"¹⁸ olup, belli bir objeye, bakış açısına, hedefe ihtiyaç duyar. Bu nedenle gözlem ve deney, hipotez oluşturmayı gerekli kılar.¹⁹ Hatta bilimsel araştırmanın tamamen hipoteze dayandığını²⁰ söylemek de mümkündür. Hipotez, tümel bir genellemedir ve tümden gelimsel metotla yani kıyasla çıkarım yapmamıza imkân verir. Bir hipotez bilimsel araştırmada sonuç çıkartma ve sonucun doğruluğunu tecrübeyle kontrol etme şeklinde kullanılır. Böylece o olgular arasında var olan düzeni kavramamızı sağlar. Buna göre, her ne zaman *A* gözlendiğinde *B* de gözlenirse, *B* daima *A*'yı takip eder şeklinde bir hipotez ileri sürebilir ve şöyle bir çıkarım yapabiliriz:

Her ne zaman *A* gözlendiğinde *B* de gözlenirse, *B* daima *A*'yı takip eder;

A gözlendiğinde *B* de gözlenmektedir;

O halde *B* daima *A*'yı takip etmektedir.

Örnekte de görüldüğü gibi hipotez, ister kategorik isterse şartlı olsun kıyasın büyük öncülüdür, gözlenen veya deneyleyen olgu ise küçük öncül, deneye sokulan olgunun hipotezi doğrulayıp doğrulamaması da sonucu oluşturur. Newton, Galileo gibi bilim adamları çalışmalarını genellikle bu şekilde yapmışlardır²¹ ki, yerçekimi kanununun keşfi bunun en güzel örneklerindedir. O halde "modern bilim dedüksiyonun zaferidir, dedüksiyonun özü ise kıyastır"²² sözüne katılmamak elde değildir. Buna göre yeni bilgi elde etmek için kıyasa ihtiyaç bulunmadığı şeklindeki düşüncenin temelsiz olduğu söylenebilir.

3. Kıyas Döngüseldir

Bu eleştiriye göre kıyas, öncüllerden sonuca geçerken yeni bir bilgi elde etmenin

¹⁷ Öner, *age.*, s. 169.

¹⁸ Teo, Grünberg, "Mannk ve Gerçeklik" *Türkiye I. Felsefe Mannk Bilim Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Hazırlayanlar, Kenan Gürsoy-Alparslan Açıkgenç, Ankara 1986, s. 243.

¹⁹ Karl Popper, "Kestirimler ve Çürütmeler" *Sağduyu Filozofu Popper*, Derleyip çeviren, Cemal Güzel, Ankara 1996.s. 185.

²⁰ Bkz. Karl, Popper, *The Logic of Scientific Discovery*, London 1968, ss. 112-135.

²¹ Bkz. Morris R. Cohen and Ernest Nagel, *An Introduction to Logic and Scientific Method*, New York 1934, ss. 204-206; James Edwin Creighton, *An Introductory Logic*, London 1919, s. 236.

²² Öner, *ay.*

gerçek bir adımı olmayıp, önceden bilinen ve kabul edilen şeyleri tekrarlamaktadır. Çünkü tümel önerme elde edilirken, sonuçtaki bilgiye önceden ulaşılmış olunmaktadır.

Bu görüşün en önemli temsilcilerinden biri milattan sonra 2. yüzyılın ikinci yarısı ve 3. yüz yılın ilk çeyreğinde yaşayan ünlü şüpheci Sextus Empiricus'tur. O Aristoteles'çi ve Stoa'cı mantığa karşı ciddi eleştirilerde bulunur. Empiricus doğruluk ve geçerlilik, geçerliliğin kriteri ve varlığı üzerine yoğunlaşarak bu durumu en önemli problem olarak görür.²³ Empiricus kıyasın geçersizliğinin ispatlanması durumunda, mantıkçıların bütün kanıtlamalarının ortadan kalkacağını belirtir. Örneğin:

Her insan hayvandır;

Sokrates insandır;

O halde Sokrates hayvandır.

Empiricus bu kıyastaki, büyük öncülü yani "Her insan hayvandır"ı yalnızca özel örneklerden tüme varım yoluyla oluşturabileceğimizi ileri sürer. Eğer ulaştığımız önerme eksik tümevarımla elde edilmişse, yani mümkün bütün örnekler tüketilmemişse, araştırılabilecek yeni bir örnek onun yanlışlığını ispatlayabilir. Bu durumda büyük öncülün evrenselliği tartışılır.²⁴ Eğer büyük öncül varsayımsal ise veya bütün örneklerin gözle-nip tüketildiği tam tüme varımla elde edilmişse, bu durumda da sonuç zaten büyük öncülde var olanlardan elde edilmiş demektir. Empiricus, bu düşünceden hareketle kıyasın dögüsel olduğu sonucuna ulaşır.²⁵ Böylece kıyasın hiçbir değerinin bulunmadığını ve onunla her hangi bir bilgi elde edilemeyeceğini ileri sürer.

Bu eleştirinin yeni çağdaki en önemli temsilcisi ise John Stuart Mill (1806-1876)'dir. Mill'in kıyasın dögüselliği hakkındaki görüşleri ile Sextus Empiricus'un düşünceleri arasında büyük bir paralellik bulunmaktadır. Bu paralellığe bakarak bazı yazarlar, Mill'in bu husustaki görüşlerini Empiricus'tan alıp geliştirdiğini belirtmektedirler.²⁶ Fakat Mill zikrettiğimiz hususta her hangi bir referansta bulunmamaktadır.

Ampirist bilim adamı ve mantıkçı Mill, mantık ve matematik prensiplerinin tecrübe-ye dayalı olarak tümevarımsal çıkarımdan elde edildiği²⁷ fikrinden hareketle "bütün tümnden gelişsel bilimlerin tümevarımsal"²⁸ olduğunu ileri sürmektedir. Yani mantıksal ve matematiksel bilgiyi, gerçekte bilimsel bilgi kabul edip,²⁹ tümevarımsal akıl yürütme üzerine bina etmektedir. Mill, bu düşüncesini temellendirmek amacıyla yazdığı³⁰ *A System of Logic* isimli kitabında, mantığın bütün konularını tecrübe temeli üzerinde ele

²³Bkz. Hacı Mustafa Açıköz, *Sextus Empiricus ve Şüphe*, Ankara 2006.

²⁴Açıköz, *age.*, ss. 83-84.

²⁵Bkz. A. N. Prior, "Logic Traditional" *Encyclopedia of Philosophy*, c.V., London 1967, s.41; Empiricus, *age.*, ss. 119-120; Açıköz, *age.* s.84.

²⁶Bkz. Ülken, *age.*, s. 241; Eaton, *a.g.e.*, s. 141.

²⁷Karl Britton, *John Stuart Mill*, London 1953, s. 111.

²⁸Mill, *age.*, s. 141.

²⁹W. Stanley Jevons, *Pure Logic and Other Minor Works*, ed. Robert Adamson, M.A., L.L.D. and Harriet A. Jevons, London 1890, s. 205.

³⁰John Stuart Mill, *Autobiography*, ed., Jack Stillinger, Boston 1969, s. 134.

alarak yeni genel bir "ispat teorisi" sunmaya çalışmaktadır.³¹ Bu nedenle de Aristoteles'in kurmuş olduğu klasik mantığın kıyas anlayışını döngüsel olmakla itham etmektedir.

Mill, eleştirisine kıyasın, "daha önce bilmediğimiz bir şeyin bilgisini elde etme anlamında, bilinenden bilinmeyene doğru bir süreç olup olmadığı"ni³² sorgulayarak başlar ve mantıkçıların çoğunlukla şu fikirde olduklarını söyler:

"Sonuç, öncüllerde kabul edilenden daha fazla bir şey değilse, bu tür bir kıyasın genellikle yanlış olduğu kabul edilmektedir. Nitekim bu, daha önceden bilinmeyen ya da bilinmediği farz edilen hiçbir şeyin, kıyasla ispatlanamayacağını söylemektir. O halde bu akıl yürütme, çıkarım süreci midir? Özel bir şekilde akıl yürütme kelimesiyle gösterilen kıyas, tam bir akıl yürütme denilmeyi gerçekten hak ediyor mu? Bu problemin, konu hakkında bütün düşünürlerin kabul ettiği; kıyas, öncüllerde var olandan daha fazla bir şey ispatlayamaz, doktrininin kaçınılmaz sonucu olduğu gözüküyor."³³

Mill şöyle düşünmektedir; "Formel olarak geçerli kıyasta, sonuç öncüllerde belirtilmektedir. Bir kimse formel olarak geçerli kıyasın öncüllerinin doğru olduğunu bilirse, sonucunun da doğru olduğunu bilir."³⁴ O bu düşüncesiyle, kıyasın öncüllerden sonuca geçişte gerçek bir adım olmadığını belirtmek ve döngüsel olduğunu göstermek amacındadır. Mill'e göre, "sonucun, (önceden) başarılı bir şekilde farz edilmeksizin, tek başına öncüllerden çıkartılması imkânsızdır."³⁵ Bu durumda kıyas, yalnızca önceden bilinen sonucu delillendirmek için yapılır. O şöyle der;

"Belli bir sonucu ispatlamak amacıyla delil kabul edilen her kıyasın, döngüsel olduğu kabul edilmelidir. Şöyle söyledığımız zaman:

Her insan ölümlüdür;

Sokrates insandır;

O halde Sokrates ölümlüdür.

Bu kıyasta 'Sokrates ölümlüdür' sonucu; daha genel bir faraziye olan 'Her insan ölümlüdür' öncülünde kabul edilmiştir. ... Yani önceden her bir bireyin ölümlü olduğundan emin olmadıkça, her insanın ölümlü olduğundan da emin olamayız. Eğer biz Sokrates ya da seçtiğimiz her hangi bir kimsenin ölümlü olup olmadığından şüpheli isek, 'Her insan ölümlüdür' faraziyesinden de aynı derecede şüphe etmemiz gerekir. Bu genel prensibin içine aldığı her hangi bir durumun etkilenebildiği şüphe zerreciklerinin tamamı, kanıt tarafından yok edilinceye kadar özel bir duruma kanıt olarak verilmesi, kesin doğru için kabul edilemez ve bu durumda, kıyasa ispatlayacak ne kalır? Kısacası tümelden tekile yapılan akıl yürütme, hiçbir şeyi ispatlayamaz. Çünkü genel bir prensipten hiçbir tekil prensibi çıkartamayız, zira bu prensiplerin kendisi, onların bilindiğini

³¹ Ernest Nagel, (ed), "Introduction," *John Stuart Mill's Philosophy of Scientific Method*, New York 1950, s. 31.

³² Mill, *A system of Logic*, s. 120.

³³ Mill, *a.y.*

³⁴ John Skroupski, *John Stuart Mill*, London 1991, ss. 106-107.

³⁵ John Stuart Mill, *Letters of John Stuart Mill*, Vol. I., ed. Hugh S., R. Elliot, London 1910, s. 185.

kabul etmektedir.”³⁶

Görüldüğü gibi Mill, bir anlamda büyük öncülün doğru olması, sonucun doğru olmasına bağlıdır demektedir.³⁷ Mill’in epistemolojisine göre, “Bir kimse, tek bir insanın ölümlü olduğuna ne kadar inanıyorsa her insanın ölümlü olduğuna da o kadar inanır. ‘Sokrates insandır’ ve ‘Her insan ölümlüdür’ öncüllerinden elde edilen kanıt, mantıksal olarak bir kimsenin Sokrates’in ölümlü olduğuna dair inancını artıramaz.”³⁸ Bu düşünceye göre kıyas, hiçbir yeni bilgi veremez dolayısıyla da, bir delil olamaz.

Mill’in çıkarım anlayışına göre sonuç, mutlaka öncüllerden farklı yeni bir bilgi vermedir, aksi takdirde yapılan kıyas, çıkarım olmaz veya yanlış çıkarım olur. Mill şöyle demektedir: “Mantığa karşı çıkanlar, onun tam olarak anlayıp düşünmeksizin tuzağa düşürülen bir kimsenin, kabul edilmiş bir sonucu itiraf etmesinden başka bir şeye yaramadığını ileri sürdüler. Büyük öncülü kabul ettiğin zaman sonucu da ifade etmiş oluyor-sun.”³⁹ Bu durumda kıyas döngüsellikten kurtulamaz çözüm tikelinden tikele doğru yapılan çıkarımla sağlanabilir.

Mill, konuyu aslında tümel öncülün ispatına getirmektedir. Tümel ispatlamamız için tekil olanı ispatlamamız gerekir ve bu da tecrübe yoluyla ulaşılan bir tüme varım meselesidir demek istemektedir. Çünkü ona göre, Wellington Dükü’nün ölümlü olduğu ancak önceki tecrübelerden yola çıkılarak ispatlanabilir.⁴⁰ Fakat bu düşünce şekli her durumda geçerli değildir. Tümevarım hiçbir zaman zorunlu sonuç vermez. Tümevarımla Sokrates’in, Wellington Dükü’nün ve diğer insanların ölümlü olmasından, her insanın ölümlü olduğu sonucunu çıkartabiliriz. Ancak zorunlu olarak, Sokrates’in ölümlülüğünden her insanın da ölümlü olduğunu kanıtlayamazken, her insanın ölümlülüğünden Sokrates’in de ölümlü olduğunu kanıtlayabiliriz.⁴¹

Buraya kadar yaptığımız incelemeler doğrultusunda şunu söyleyebiliriz: Hem Empiricus hem de Mill sonucun, öncüllerde var olandan daha fazla bir bilgi vermediğini, dolayısıyla kıyasın belli bir sonucu ispatlamak amacıyla yapıldığını düşünmekte ve bunun da döngüsel olduğunu söylemektedir. İki filozof da tümel önermenin nasıl elde edildiği sorusuyla ilgilenmekte ve sonucun, zaten bu öncüde bulunduğu⁴² hükmüne varmaktadır. Acaba kıyas eleştirildiği gibi gerçekten döngüsel midir?

Dilimize Grekçe *petitio principii* teriminden “bir savı kanıtsama” (müsadere ale’l-matlub) şeklinde tercüme edilen döngüsel çıkarım mantıkta bir içerik yanlısıdır.⁴³ Döngüsel çıkarıma ilk defa Aristoteles dikkat çekmiş, onu “başlangıçta konulan meseleyi iddia etmek, kendi kendine apaçık olmayan bir şeyi kendisiyle ispat etmek”⁴⁴ şeklinde

³⁶ Mill, *A System of Logic*, s. 120.

³⁷ Britton, *a.g.e.*, s. 123.

³⁸ Skroupski, *a.g.e.*, s. 110; Benzer ifadeler için bkz. John Woods and Douglas Walton, *Fallacies*, Dordrecht-Holland 1989, s. 78.

³⁹ Mill, *a.y.*

⁴⁰ Mill, *a.g.e.*, s. 121.

⁴¹ Bertrand Russel, *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıcadıroğlu, İstanbul 2000, ss. 73-74.

⁴² İsmail Hakkı İzmirlî, *Felsefe Dersleri*, İstanbul 1330, s. 296.

⁴³ İbrahim Emiroğlu, “Petitio Principii Nedir?”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı 9, Ankara Ekim 1993, s. 66.

⁴⁴ Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 168.

tanımlamış ve kıyasın bu tür bir yanlış olmadığını açıklamıştır.

Genel olarak söylemek gerekirse döngüsel çıkarım: “Öncüller arasında açık ya da örtük olarak sonuç ya da sonuca eş değer bir sav bulunan”⁴⁵ ve “belli bir sonucu ispatlamayı öngören”⁴⁶ kanıt şeklidir. Bir çıkarımda öncül, sonuçta aynen⁴⁷ ya da eş anlamlı kelimelerle tekrarlanıyorsa, döngüsellik söz konusudur. Döngüsel bir ispatta mantık kurallarına aykırılık olmayabilir. Yanlışlık, ispatın kendisinin yeni bir bilgi vermediği halde yeni bilgi veriyormuş gibi kabul edilmesidir. Kıyasın “önergelerden terkip edilmiş bir delildir ki, her ne vakit o önermeler ortaya konsa ondan bizzat diğer bir önerme lazımlı gelir”⁴⁸ şeklinde tanımlanması, onun döngüsel çıkarımdan ayrı olduğunu göstermektedir. Çünkü kıyasın sonucu, öncüllerin tekrarı değil, başka bir hüküm ifade etmektedir.⁴⁹ Kıyasın tanımında geçen “diğer ...” sözcüğü bunu açıkça belirlemek için getirilmiştir.

Bu açıklamalar doğrultusunda şunu söyleyebiliriz; döngüsel ispatlamalarda sonuç, öncüllerde belirtilmiş olanın aynısından başka bir şeyi ileri sürmez. O, formel olarak geçerli olsa bile, hiçbir yeni bilgi vermez ve sonucun doğruluğunu açıkça ortaya koymaz.⁵⁰ Fakat kıyasta sonuç, öncüllerin aynısı ya da tekrarı değil, öncüllerden farklı üçüncü bir önerme olup, yeni bir bilgi ve hüküm ihtiva etmektedir.

Biz bu meseleyi doktora çalışmamızda geniş bir şekilde ele aldık ve tartıştık⁵¹. Bu nedenle fazla uzatmak istemiyoruz sadece birkaç hususa değineceğiz.

Empiricus ve Mill'e göre tümel önermeye tekil önermeleri sayarak ulaşıldığından, tümel önerme bilindiği zaman tekil de bilinir. Bu durumda kıyas önceden bilinenleri ispatlamaktadır. Aristoteles, çok daha önceden kıyasın bu şekilde bir eleştiri konusu olabileceğini, dolayısıyla da döngüsel olmakla itham edileceğini düşünmüş ve görüşlerini belirtmiştir:

Aristoteles'in düşüncesinde bu eleştiri, 'Her B A'dır' önermesini bilmenin tek yolunun B'nin bütün örneklerini incelemekten geçtiği varsayımına dayanmaktadır. Empiricus ve Mill'in yöntemiyle söyleyecek olursak, her insanın ölümlü olduğunu bilmek için tek tek bütün insanların ölümlü olduğunu bilmek gerekir. Aristoteles, bu bakış açısının tersine, matematikte olduğu gibi bazı konularda tümel bir doğrunun, tek bir örnek ele alınarak saptanabileceğini –yani cinsde dayanan bir tümelin, sıralamaya dayanan bir tümelden farklı olduğunu- belirtmektedir.⁵² Ona göre her öncül, sonuç önermesinden bağımsız olarak bilinebilir. Nitekim kıyasın her iki öncülü de, sonuç önermesi

⁴⁵ Teo Grünberg, - David Grünberg, - Adnan Onart, - Halil Turan, *Mantık Terimleri Sözlüğü*, Ankara 2003, s. 43.

⁴⁶ Creighton, *age.*, s. 180.

⁴⁷ Woods and Walton, *a.g.e.*, s. 75.

⁴⁸ Ahmet Cevdet, *Mi'yâr-ı Sedât*, İstanbul 1293, s. 61.

⁴⁹ Emiroğlu, *a.g.m.*, s. 68-69.

⁵⁰ Emiroğlu, *a.g.m.*, s. 72.

⁵¹ Bkz. Nazım Hasırcı, *John Stuart Mill'in Tüme Varım Anlayışı*, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005. ss. 44-75. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

⁵² Benzer ifadeler için bkz. Murtaza Mutahhari, *Felsefe Derleri 1*, çev. Ahmet Çelik, İstanbul 1997, s. 290-291; Morris R. Cohen and Ernest Nagel, *age.*, ss. 180-181.

bilinmeksizin bilinebilir. "Bir sonuç önermesi çıkarmak için, öncüllerin 'birlikte düşünülmesi' gerekir ve eğer öncüller birbirleriyle ilişkileri içinde göz önüne alınmazlarsa sonuç önermesini bilmeyebiliriz, hatta açık olarak çelişki ilkesine aykırı davranmaksızın onun yerine zıddına inanabiliriz. Öncüllerden sonuç önermesine ilerleme, düşüncenin gerçek bir hareketi, örtük olanın açığa kavuşturulması, daha önce potansiyel halde olan bilginin edimselleştirilmesidir."⁵³

Aristoteles'e göre, kıyas döngüsellikten şu bakımdan farklıdır; "kıyasta iki öncülün birlikte sonuç önermesini içermesine karşılık, döngüsellikte yalnız başına bir tek öncül sonuç önermesini içerir."⁵⁴

Bunlara ilave olarak Mill kendi tüme varım düşüncesini, tabiatın düzenliliği ilkesine⁵⁵ ve evrensel nedensellik kanununa dayandırır.⁵⁶ Ayrıca o, ünlü tümevarım metotlarını da tümünden gelişsel bir tarzda düzenler.⁵⁷ Bu durumda Mill eleştirdiği, döngüsel olmakla itham ettiği kıyası, sisteminde kullanmaktadır ki, kendisi de döngüsellığe düşmektedir. Daha doğrusu kıyası metotlarına uygulayarak, döngüsel olmadığını bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde göstermektedir. O halde kıyasın döngüsellığı fikri ispatlanmadığı gibi, böyle bir itham zaten yersizdir. Çünkü başta Aristoteles olmak üzere mantıkçılar bu meseleyi onlardan önce düşünmüşler ve kıyası ona göre düzenlemişlerdir. Ayrıca aşağıda ele alacağımız görüş, bu ve önceki eleştirinin yersizliğini ortaya koyacaktır.

4. Kıyas Mevcut Şekliyle Yetersizdir ve Geliştirilmesi Gerekir

Bu görüş Gottfried Wilhelm von Leibniz (1646-1716)'e aittir. Leibniz Aristoteles'e büyük saygı duymakla birlikte, klasik mantığın ancak düşüncenin ilk aşaması olduğunu belirtmiştir. O hem klasik anlamda kıyasın geliştirilebileceğini, hem de önermelerin dilden bağımsız tamamen sembollerle ifade edilebileceğini sezmiş ve böyle sembolik bir mantık oluşturulduğunda yanlışların en aza ineceğini, yanlış düşüncenin matematikte olduğu gibi hesaplanarak bilinebileceğini öngörmüştür. Bu düşünceyle yola çıkan Leibniz bütün felsefesini mantık üzerine kurmuştur.

Leibniz'e göre felsefe, evrenin doğasını açıklayan bir düşünce biçimi olup matematikteki gibi kesin kanıtlama yapmalıdır. O felsefeyi teorik ve pratik şeklinde ikiye ayırıp, teorik felsefenin matematiksel çözümlenmeye dayanması,⁵⁸ metafizik ve doğal teolojiye uygulanması gerektiğini, pratik olanın ise kanıtlamanın derecelerini kestirebilmesi üzerine kurulması gerektiğini fakat mantıkçıların yazılarında böyle bir şeyin bulunmadığını

⁵³ David Ross, *Aristoteles*, çev. A. Arslan- İ.O. Anar- Ö. Kavasoglu- Z. Kurtoglu, İstanbul 2002, s. 56; Bkz. Aristoteles, *Birinci Analitikler*, ss. 176-179; *İkinci Analitikler*, çev. H. Rağıp Atademir, İstanbul 1996, ss. 95-96.

⁵⁴ Aristoteles, *Birinci Analitikler*, s. 167; Ross, *a.y.*

⁵⁵ Bkz. Mill, *age.*, ss. 120-121.

⁵⁶ Bkz. Mill, *age.*, ss. 221-247, 372.

⁵⁷ Bkz. Mill, *age.*, ss. 253-266.

⁵⁸ William Kneale and Martha Kneale, *The Development of Logic*, Oxford 1988, s. 322.

belirtir.⁵⁹

Leibniz'in en önemli meselesi, mantıksal akıl yürütmelerde geçerli kanıtlamalar yapmak ve yeni gerçeklere ulaşmaktır. Çünkü onun felsefesinde, "mantık, bilinen şeyi düzenleme, bilinenden hareketle kanıtlanma ve henüz bilinmeyi keşfetme metodudur."⁶⁰ Fakat, mevcut haliyle klasik mantık, skolastik dönemin amaçlarını yeterince karşılayabilse de on yedinci yüz yıl için yeterli değildir.⁶¹ Ayrıca Leibniz'e göre, klasik mantık, fikrin ifadesinde ve tartışmalarda açıklık sağlayamamaktadır, gerçek anlamda mantık tartışmada kelimeleri açık kılmalı ve onların kötüye kullanılmasını engellemelidir. Bunu gerçekleştirmek için düşüncelerimizi temsil edecek simgeler kullanmak gereklidir.⁶² Dolayısıyla mantığın geçmişe dönük doğruları kullanılarak akıl yürüten bir metot olmaktan çıkartılıp, geleceği öngören bir mantık şeklinde kurulması gerekir.⁶³ Böylece mantık bir nevi matematiğe dönüşecek ve hatalar en aza indirgenecektir, dil yanlışlığı değil hesaplama hatası olacaktır.

Leibniz, mantığın, sadece var olanı muhakeme etmeyi değil aynı zamanda gizli olanı keşfetme sanatı olduğunu, fakat mevcut haliyle bundan uzak bulunduğunu belirterek şöyle demektedir: "İtiraf etmeliyim ki, var olan bütün mantık sistemleri, özlemine çektiğim ve çok uzakta gibi gördüğüm mantık siteminin yalnızca bir gölgesidir. Ancak doğruyu söylemek ve ona saygınlığını vermek adına, mevcut mantıkta iyi ve yararlı birçok şeyin de bulunduğunu itiraf etmem gerekiyor."⁶⁴ Leibniz'in saygı duyduğu bu mantık ve kıyas henüz bir başlangıç düzeyinde olup alfabenin ABC'si gibidir dolayısıyla geliştirilmeye ihtiyaç duymaktadır.⁶⁵ O şöyle der, "... muhtemel akıl yürütmelerden hareket eden yargıda bulunma sanatı, henüz iyice yerleşmiş değildir; bu yüzden mantığımız bu bağlamda hala çok eksiktir. "⁶⁶

Leibniz kıyasın, genel anlamda düşünme ya da akıl yürütmenin uygun ve faydalı bir aleti olduğunu belirterek, bunun örneklerinin Aristoteles'de görülebileceğini söyler. Fakat mevcut haliyle kıyas akıl yürütmenin en iyi yolu değildir.⁶⁷ Ayrıca Leibniz, skolastiklerin kullandığı kıyasın karışık ve sıkıcı olduğunu, onun bu karışıklıktan kurtarılması gerektiğini belirtir. O şöyle der: "Skolastik kıyas formunun dünyada çok fazla kullanılmadığı ve eğer biri onu kullanmaya çalışırsa sonucun, sıkıcı, muğlak ve karışık olacağı kabul edilmelidir. ... Kıyas formunun icadının insan zihni tarafından ortaya konulan en güzel ve aslında en önemli icat olduğuna inanıyorum. Bu, değeri yeteri kadar bilinmeyen evrensel bir matematik çeşididir. Bir kimse onun yanılmazlık sanatını kapsadığını açıklayabilir."⁶⁸

⁵⁹ Sebahattin Çevikbaş, *Leibniz ve Felsefesi*, Konya 2006, ss. 62-63.

⁶⁰ Çevikbaş, *age.*, s. 80; Kneale and Kneale, *age.*, ss. 331.

⁶¹ H. Vehbi Eralp, "Leibniz'in Kıyas Teorisi," *Felsefe Arkivi*, c. II, Sayı 2, İstanbul 1947, s. 65.

⁶² Çevikbaş, *age.*, s. 81.

⁶³ Çevikbaş, *age.*, s. 85.

⁶⁴ Çevikbaş, *age.*, s. 167.

⁶⁵ Eralp, *ay.*

⁶⁶ Çevikbaş, *age.*, s. 168.

⁶⁷ Anton Dumitriu, *History of Logic*, c. III, Kent 1973, s. 141.

⁶⁸ Dumitriu, *age.*, ss. 140-141; Çevikbaş, *age.*, s. 170; Kneale and Kneale, *ay.*

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar doğrultusunda Leibniz'e göre, klasik mantık dolayısıyla da kıyas, gerçek evrensel mantığın sadece bir başlangıcı düzeyindedir. O mevcut şekliyle tartışmalarda birçok karışıklığa ve hataya yol açmaktadır. O halde (1) mantığın kıyas teorisi geliştirilmeli, (2) karışıklıklardan arındırılarak sembolleştirilmeli ve modern dünyanın ihtiyaçlarını karşılayacak hale getirilmelidir. Aşağıda bu hususları sırasıyla ele alacağız.

Leibniz eleştirdiği klasik mantığı yukarıda ele aldığımız filozoflar gibi reddetmez, aksine yine mantığı baz alarak onu bu kusurlardan temizlemeye ve evrensel bir bilim haline getirmeye çalışır. O henüz on dokuz yaşında iken kıyasın geçerli on dokuz modunun yirmi dörde çıkarılabileceğini ispatlar.⁶⁹ Leibniz birinci (*barbari, celaro*) ve ikinci şekle (*cesaro, camestros*) iki mod, dördüncü şekle de bir mod (*fapesmo*) eklemek suretiyle her şeklin geçerli altı modu olduğunu gösterir. Bu modları asıl modların bir alt modu (subaltern) olarak kabul eder. Buna göre, *barbari barbara*'nın, *celaro celarent*'in, *cesaro cesare*'nin, *camestros camestres*'in ve dördüncü şekildeki *fapesmo* da birinci şekildeki *calarent*'in alt modudur.⁷⁰ Ancak Leibniz'in bu çalışmasının mantık tarihi açısından çok büyük bir önemi bulunmadığını söylemek mümkündür.

Leibniz böylece geçerli kıyas modlarının yirmi dört olduğunu gösterdikten sonra, birinci şeklin modlarından diğer şekillerin modlarını, önermelerin döndürülmesiyle değil saçmaya indirgeme yoluyla çıkarır ve onların geçerliliğini birinci şeklin modlarından hareket ederek ispatlar.⁷¹ O bununla geçerli modların birbirinden bağımsız olup olmadıklarını tartışır. Leibniz ayrıca diğer üç şeklin birinci şekle indirgenerek geçerliliklerinin denetlenebileceğini ortaya kor.⁷² Zira Leibniz'e göre her şekilden kıyasın kaynağı birinci şekildir.

Leibniz kıyas kurallarının doğruluğu problemini de ele alır. O kıyas kurallarının doğruluğunu fitri bir sonuç çıkarma işlemi olarak gördüğü, *barbara* modunun geçerliliğine indirger. Sonuçta Leibniz, kıyasın geçerliliği için tam yirmi dört ilke belirler.⁷³ Bunlardan ilk ikisi, diğer kuralları da kendisinde toplar. Bu iki ilke, kıyasın temeli olan "ya hep ya hiç" (*dictum de omni et nullo*) prensibinin olumlu ve olumsuz modlarını gösteren, birinci şeklin *barbara* ve *celarent* modlarıdır. Leibniz'e göre kıyasın nasıl kullanılacağı bilinirse o bir yanılmazlık sanatı olarak kabul edilebilir. Bir çok şekilde kullanılabilen kıyasın yanılmazlık sanatını kapsadığı anlayışı en iyi şekilde formel karnitlamalarla bilinir.⁷⁴

Leibniz'in asıl amacı, yukarıda gördüğümüz haliyle kıyasta yeni geçerli modların ortaya konulabileceğini göstermek değildir. O başlangıç düzeyinde gördüğü bu akıl yürütmeyi geliştirerek, tıpkı matematikteki gibi bir mantık kurmak amacındadır. Çünkü Leibniz'e göre akıl yürütmenin matematiksel yasalara tabi kılınması, sahip olabileceği-

⁶⁹ Bkz. Eralp, *agm*, ss. 65- 76; Kneale and Kneale, *age*, ss. 322-323.

⁷⁰ Eralp, *agm*, ss. 68-69.

⁷¹ Eralp, *agm*, ss. 72-73; Kneale, and Kneale, *age*, s. 323.

⁷² Eralp, *agm*, ss. 75-76.

⁷³ Bkz. Çevikbaş, *age*, ss. 170-175.

⁷⁴ Kneale and Kneale, *age*, ss. 323-324.

miz en güzel ve en yararlı şeydir. Bu tür akıl yürütme onun evrensel karakteristik dediği şeydir. O evrensel karakter taşıyacak bir mantık dili kurarak, tüm bilimleri bir araya getirecek bir evrensel işaretler sistemi ve metod bilimi oluşturma çabasına girer.⁷⁵ Böylece Leibniz hem sembolik bir mantık kurmak hem de bu mantığın metafizikte de kullanılmasını sağlamak amacını taşır.⁷⁶ Onun bu çalışmalarının en özgün yönünü, sembolik mantık başta olmak üzere sonraki bilimsel araştırmalara kaynaklık etmesi oluşturur.

Leibniz'in kurmaya çalıştığı, geleneksel mantıktan daha fazla işlev görece sistem, şu aşamalardan meydana gelir: (1) Kavramların birleştirilmesi ve çözümlenmesine imkan sağlayacak bir sanat, (2) ulaşılan kavramları ifade edecek sembolik bir dil, (3) bütün bilimlerin birliğini güvence altına alacak evrensel bir karakter ve bir ansiklopedide bu bilgilerin koordinasyonunu sağlayacak şema ve sonunda (4) genel bir metod bilimi oluşturma ümidi.⁷⁷ O yeni mantık sistemini bu amaçla kurmaya çalışır.

Bu sistemin birinci ve ikinci adımı, 'insan düşüncesinin alfabetesidir' ki bu onun önerme teorisine dayanır. Ona göre, tanımlanabilen ilk kavramları gösteren semboller, insan düşüncesinin alfabetesini oluşturacaktır.⁷⁸ Bu sembollerle kurulacak olan evrensel dil, görmeden ziyade anlamaya hitap edecek, aritmetik ve cebire benzeyen, mekaniksel bir hesaplama, metafizik ve etikteki kanıtlamaya ve akıl yürütmelere imkan verecek bir dil olacaktır.⁷⁹ Bu yüzden Leibniz'in geliştirdiği mantık özne yüklem mantığı olmakla birlikte kullandığı dil sembolik, daha doğrusu matematiksel, evrensel, onu okuyan biri için anlaşılabilir dildir.⁸⁰

Üçüncü adım ise "Evrensel karakterizmdir."⁸¹ Bu düşüncenin kaynağı insan düşüncesinin alfabetesine ilişkindir. Leibniz'i evrensel dil fikrine götüren düşünce şudur; "kelimelerin harflerden oluşturulması gibi karmaşık fikirler de, daha az sayıdaki basit fikirlerin kombinasyonu ile oluşturulur."⁸² Ona göre bu yeni dil veya evrensel karakterizm, zihnin görme gücüne büyük bir katkı sağlayacaktır.⁸³ Leibniz bu dili matematiğin sembolleriyle kurmaya çalışır ve onlara mantıksal anlamlar yükler. Ona göre, "hesaplamalar üzerine kurulmuş bir düşünmede, akli yönetecek olan karakterler ya da kelimeler olacağı için hatalar mümkün olduğu kadar azalmış olacak ve (olgular dışındaki) hatalar sadece hesaplamaların hataları olacaktır."⁸⁴ Ancak Leibniz mantığı matematik sembollerle göstermesine rağmen, mantığın matematik tarafından absorbe edilebileceği düşüncesini de kabul etmez.⁸⁵

Leibniz evrensel karakterizmi gösterecek ve herkes tarafından anlaşılmasını sağla-

⁷⁵ Bkz. Çevikbaş, *age.*, ss. 176-178.

⁷⁶ Kneale and Kneale, *age.*, ss. 320-321.

⁷⁷ Kneale and Kneale, *age.*, s. 321.

⁷⁸ Kneale and Kneale, *age.*, ss. 325-326; Çevikbaş, *age.*, s. 185.

⁷⁹ Dumitriu, *age.*, s. 141; Kneale and Kneale, *age.*, ss. 327-329.

⁸⁰ Çevikbaş, *age.*, ss. 185-186.

⁸¹ Dumitriu, *a.y.*

⁸² Çevikbaş, *age.*, s. 186.

⁸³ Çevikbaş, *age.*, ss. 192-193.

⁸⁴ Çevikbaş, *age.*, s. 201.

⁸⁵ Kneale and Kneale, *age.*, s. 336.

yacak bir şema oluşturmak amacıyla ansiklopedi hazırlamaya girişir. O bu ansiklopediyle bütün bilimsel çalışma yapanlar arasında koordine oluşturmayı ve bilimler arasında birlik sağlamayı amaçlar.⁸⁶

Dördüncü adıma gelince, ansiklopedik sistem fikri, Leibniz'i bütün bilimlerin dedüktif bir sistem içerisinde organize edilebileceği düşüncesine götürür. Bununla birlikte onun bu metot bilimi üzerine yaptığı düşünsel yolculuktaki en büyük pay mantığına aittir. O başta mantığı keşif aleti olarak düşünürken son çalışmalarında ana tema diğer bilimlerin de organize edilebileceği yani genel bir metot bilimi oluşturulabileceği yönündedir.⁸⁷ Hayatının sonuna kadar bu yönde bir çok çalışma yapar ama amacını gerçekleştiremez.

Leibniz, her ne kadar amacına tam olarak ulaşamamış olsa da bütün bu çalışmalarıyla sembolik mantığın esaslarını ortaya koymuştur. Fakat onu kurmak ve tam bir bilim halinde sunmak Russel ve Whitehead'da nasip olmuştur. Böylece Leibniz, yaptığı çalışmalarla mantığı belki de sıkıştığı dar bir alandan kurtararak, onun sembolik bir alanda gelişmesine öncülük etmiş, günümüzdeki bilgisayarların çalışma sistemlerinin kurulmasına zemin hazırlamış ve mantığa yaptığı katkı bakımından, mantık tarihinde çok önemli bir yere sahip olmuştur.

Sonuç

Kıyasa yöneltilen iki olumsuz biri de olumlu üç değerlendirmeyi ele aldığımız bu çalışmada, mantığın değeri ile ilgili tartışmaların Aristoteles'ten hemen sonra başladığını gördük. Kıyasa yöneltilen olumsuz eleştiriler, zaman dilimi farklı olsa da, temelde bir birine benzemekte olup, onun yeni bir bilgi elde etme hususunda metot olarak kullanılmayacağı yönünde ileri sürülmüştür. Oysa hem kıyasın sonuç çıkarma yöntemi hem de günümüzdeki bilimsel gelişmeler bu eleştirilerin haklı olmadığını ortaya koymuştur. Mantığa katkısı ve bakış açısı bakımından en değerli eleştiriye ise Leibniz dillendirmiştir. O mantığı bir keşif yapma aleti olarak görmüş ve mantığın insan aklının ortaya koyduğu en önemli bir buluş olduğunu kabul etmiştir. Aynı zamanda Leibniz mantığın mevcut haliyle çok yetersiz olduğunu ve dilin kullanımından kaynaklanan bazı karışıklıklara yol açtığını belirtmiştir. Leibniz mantığın var olan kusurlardan arınıp gerçek hüviyetine kavuşması için, dilden bağımsız sembollerle ifade edilmesi ve hataların matematikteki gibi hesap hatası olması gerektiğini öngörmüştür. O bunu gerçekleştirmek amacıyla, evrensel bir dil oluşturmaya ve varlıkların ortak karakterizmine dayalı bir bilim metodu kurmaya çalışmıştır. Leibniz amacını gerçekleştirmek için çok çalışmasına rağmen başaramamış, fakat çalışmalarıyla günümüzdeki sembolik mantığın ve birçok bilimsel gelişmenin öncüsü olmuştur.

⁸⁶ Dumitriu, *age.*, ss. 141-142; Kneale and Kneale, *age.*, ss. 330-331.

⁸⁷ Kneale and Kneale, *age.*, s. 331; Dumitriu, *age.*, s. 143.

Abstract

The discussion of the Syllogism's Value

This study aims to examine importance and value of the syllogism in the Westerner philosophers. The philosophers have asserted three criticism against the syllogism; first doesn't need to the syllogism, second it's petitio principii and third it's incomplete and must be developed. First two criticism are negative while third is positive. Method of inference in the syllogism and scientific discoveries demonstrate that the first two criticism invalid. As for third, Leibniz studied logic to save the syllogism from incomplete and set up a new symbolic logic and a universal scientific method. These studies contributed to developing and establishing symbolic logic that founded by Russel and Wheated afterward.

Key Words: logic, syllogism, criticism, petitio principii, symbolic, method.

KAYNAKLAR

- Açıköz, Hacı Mustafa, *Sextus Empirikus ve Şüphe*, Ankara 2006.
Ahmet Cevdet, *Mi'yâr-ı Sedât*, İstanbul 1293.
Ali Sedad, *Mizanu'l-Ukul fi'l-Mantık ve'l-Usul*, İstanbul 1303.
Aristoteles, *Birinci Analitikler*, çev. H.R. Atademir, İstanbul 1996.
-----, *İkinci Aanalititler*, çev. H. Rağıp Atademir, İstanbul 1996.
Atademir, Hamdi Rağıp, *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*, Ankara 1974.
Atay, Hüseyin, *Mantıktaki Kıyasın Dördüncü Şekline Dair*, AÜİFD., c. XVI, Ankara 1968.
Bacon, Francis, *Novum Organum*, çev. Sema Önal Akkaş, Ankara 1999.
Britton Karl, *John Stuart Mill*, London, 1953.
Cohen, Morris R. and Nagel, Ernest, *An Introduction to Logic and Scientific Method*, New York 1934.
Creighton, James Edwin, *An Introductory Logic*, London 1919.
Çevikbaş, Sebahattin, *Leibniz ve Felsefesi*, Konya 2006.
Descartes Rene, *Metot Üzerine Konuşma*, Ankara 1997.
-----, *Akılın İdaresi İçin Kurallar*, İstanbul 1997.
Dumitriu, Anton, *History of Logic*, c. III, Kent 1973.
Eaton, Ralph M., *General Logic*, New York 1931.
Emiroğlu, İbrahim, *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*, İstanbul 1999.
-----, "Petitio Principii Nedir?", *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı 9, Ankara Ekim 1993.
Empiricus, Sextus, *Against the Logicians*, Edited by Richard Bett, Cambirdge 2005.
Eralp, H. Vehbi, "Leibniz'in Kıyas Teorisi," *Felsefe Arkivi*, c. II, Sayı 2, İstanbul 1947.
Grünberg, Teo, "Mantık ve Gerçeklik" *Türkiye I. Felsefe Mantık Bilim Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Hazırlayanlar, Kenan Gürsoy-Alparslan Açıkgenç, Ankara 1986.
Grünberg, Teo, Grünberg, David, Onart, Adnan, Turan, Halil, *Mantık Terimleri Sözlüğü*, Ankara 2003.
Hallaq, Wael B., "Introduction" *İbn Taymiyya Against the Greek Logicians*, içinde, Oxford 1993.
Hasırcı, Nazım, *John Stuart Mill'in Tüme Varım Anlayışı*, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
-----, "Kiyasta Ya Hep Ya Hiç Prensibi" *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı 43, Ankara Ekim 2006/1.
İzmirli, İsmail Hakkı, *Felsefe Derstleri*, İstanbul 1330.
Jevons, W. Stanley, *Pure Logic and Other Minor Works*, ed. Robert Adamson, M.A., L.L.D. and Harriet A Jevons, London 1890.
Kneale, William, and Kneale, Martha, *The Development of Logic*, Oxford 1988.
Mill, John Stuart, *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*, London 1967.
-----, *Autobiography*, ed., Jack Stillinger, Boston 1969.
-----, *Letters of John Stuart Mill* Vol. I., ed. Hugh S., R. Elliot, London 1910.

- Mutahhari, Murtaza, *Felsefe Dersleri 1*, çev. Ahmet Çelik, İstanbul 1997.
- Nagel, Ernest, (ed), "Introduction," *John Stuart Mill's Philosophy of Scientific Method*, New York 1950.
- Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara 1986.
- , *Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi*, Ankara 1965.
- Özlem, Doğan, *Mantık*, İstanbul 1999.
- Prior, A. N., "Logic Traditional" *Encyclopedia of Philosophy*, c.V., London 1967.
- Popper, Karl, *The Logic of Scientific Discovery*, London 1968.
- , *Sağduyu Filozofu Popper*, Derleyip çeviren, Cemal Güzel, Ankara 1996.
- Ross, David, *Aristoteles*, çev. A. Arslan- İ.O. Anar- Ö. Kavasoğlu- Z. Kurtoğlu, İstanbul 2002.
- Russel, Bertrand, *Felsefe Sorunları*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, İstanbul 2000.
- Skroupski, John, *John Stuart Mill*, London 1991.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Mantık Tarihi*, İstanbul 1942.
- Woods, John and Walton, Douglas, *Fallacies*, Dordrecht-Holland 1989.
- http://www.fragrant-chios.com/info/people_ariston.php
- http://en.wikipedia.org/wiki/Ariston_of_Chios